

ԱԼԲԱՆԻԱՅԻ ՀԱՅԵՐԸ ԵՒ ՀԱՅ-ԱԼԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌՆՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՐՄՈՒԻ ԲԱՆՁԻՆԵԱՆ
artsvi@yahoo.com

Արեւելեան Եւրոպայի ամենափոքր երկրի՝ Ալբանիայի հետ հայ ժողովուրդն ունեցել է պատահական յարաբերութիւններ, որոնք մինչ օրս ուսումնասիրուած եւ համակարգուած չեն: Ալբանիայի հայութեան մասին ամենամեծ հրատարակումը կատարել է Ալբանիայի Հայկական Միութեան երրեմնի նախագահ Յարութիւն Եաղհանէճեանը Բէյրութի Միւլուք ամսագրում: Ամերիկացի գիտնական-լրագրողներ Միրանդա Վիքերսի եւ Ջէյմս Փեթիֆէրի Ալբանիային նուիրուած արժէքաւոր մենագրութեան մէջ անդրադարձ կայ նաեւ տեղի հայերին²:

Հայ-ալբանական ամենավաղ առնչութիւնը վերաբերում է ալբանական գրականութեան արշալոյսին: Ալբանիայի ազգային գրականութեան հիմնադիր Պիետուր Բոգդանին (Pjetër Bogdani, մօտ 1630-1689, յայտնի նաեւ իտալական Պիէտրօ Բոգդանօ անունով) որոշ չափով առնչուել է հայ իրականութեանը: Իտալիայի Պադուա քաղաքում նրա հիմնած Tipografia del Seminario տպարանում հրատարակուել են արեւելեան լեզուներով գրքեր, այդ թւում՝ եբրայերէն, արաբերէն եւ հայերէն: «Մարգարէների Անէժժը» (Cuneus Prophetarum) վերնագրուած ալբաներէն գրուած նրա առաջին գրքի երկրորդ հատորը՝ «Աշխարհի Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսի Կեանքը»: Այն ընդգրկում է Հին Կտակարանի Դանիէլի Գրքի Թ. 24-26 հատուածների լատիներէն, յունարէն, հայերէն, ասորերէն, եբրայերէն, արաբերէն, իտալերէն եւ ալբաներէն թարգմանութիւնները:

Հայերը եւ ալբանացիները միմեանց ճանաչել են Օսմանեան Կայսրութիւնում, քանի որ Ալբանիան եւս մաս է կազմել այդ կայսրութեան: Մասնաւորապէս հայահոծ Կոստանդնուպոլսում եղել է ալբանական թաղամաս՝ Առնաուտքօյը, որտեղ բնակուել են նաեւ քիչ թուով հայեր: Արեւմտահայերն ալբանացիներին անուանել են առնաուտ/առնաուտ, ինչպէս՝ թուրքերը: այս արմատն ունի նաեւ հայկական Առնաուտեան/Առնաուտեան ազգանունը: Օսմանեան միջավայրում է ծնունդ առել «Ալբանացուն՝ սուրբ, հային՝ գրիչը» ասացուածքը³: ԺԸ. դարի հայ հեղինակ Երեմիա Չելեպի Քէօմուրճեանը գրել է «Վասն էքմէքճի Առնաուտ Տիմոյի Ումեմն Որ Սիրեաց Չաղլիկ Մի Հրէի Մրգատայ Անուն» գեղարուեստական երկը, որը ներկայացնում է քրիստոնեայ ալբանացու եւ հրեայ ազգկայ սիրոյ պատմութիւնը: Այս ստեղծագործութեան մէջ Քէօմուրճեանը բարձրացրել է տարբեր կրօնների պատկանող երիտասարդների միջեւ սիրոյ իրաւունքը եւ հակառակ կրօնական արգելքներին՝ սիրոյ յաղթանակի գաղափարը⁴:

1912ի Նոյեմբերի 26ին Ալբանիան անկախութիւն է հռչակել՝ հինգ դար շարունակ Օսմանեան Կայսրութեան մաս կազմելուց յետոյ: Այդ կարեւոր իրադարձութեան նախաչէմին եւ դրանից յետոյ էլ, երկրի քաղաքական իրադրութեան վերաբերեալ բազմիցս գրել է հայ, մասնաւորապէս արեւմտահայ մա-

մուլը՝ Թարգմանաբար հրատարակելով ինչպէս միջազգային լրատուական գործակալութիւնների տարածած այլաճանական լուրեր եւ օտար մամուլում Ալբանիայի մասին լոյս տեսած յօդուածներ, այնպէս էլ տեղ տալով ինքնուրոյն նիւթերի⁶։

Մեր տուեալներով՝ Ալբանիայում առաջին հայերը հաստատուել են Ի. դարի սկզբին։ Նրանք եղել են սուլթանական բանակի ծառայողներ եւ օսմանեան վարչարարներ։ Այնուհետեւ Մեծ Եղեռնի հետեւանքով այս երկիր են հասել հայեր Օսմանեան կայսրութիւնից եւ հարեւան երկրներից (Յունաստան, Բուլղարիա)։ Սակայն հայ գաղթականների պարբերական մուտքն Ալբանիա սկսուել է 1925ին։ Ալբանացիները, հիւրասէր ժողովուրդ լինելով եւ տեսնելով հայերի լուրջ եւ օգտաշատ գործունէութիւնը, գնահատել են եկուորներին, նրանց չեն ենթարկել ազգային կամ կրօնական խտրականութեան։

1920ականների Ալբանիան՝ Եւրոպայի միակ մեծ մասամբ մահմեդական եւ տնտեսապէս ամենայնուամայնաց երկիրը, ունեցել է Խորհրդային Հայաստանի չափ տարածք՝ 28.7 հազար քառակուսի կիլոմետր, 800 հազար բնակչութեամբ։ Տարիներ անց Ալբանիա այցելած Հայաստանցի պարուհի Անժելա Շահնաբաթեանը վկայել է. «Գեղեցիկ է Ալբանիան, գեղեցիկ ու այնքան նման մեր Հայաստանին։ Չորերն աննման Լոռին են յիշեցնում։ Երբ մտաբերում եմ Կորչայի լճափով անցնող ճանապարհը, կարծես թէ երեկ Բայազետից վերադարձած լինեմ։ Այդ լիճն էլ մեր Սեւանի նման բարձր լեռների վրայ է ընկած, բայց ատելի փոքր է։ Մենք չլողացանք այնտեղ, բայց կերանք լճից բերուած ձուկը, որը նոյն իշխանն էր։ Չարմանալի է, չէ՞։ Իսկ մեզ թում էր, թէ Հայաստանից բացի ոչ մի երկիր իշխան ունենալ չի կարող... Մեր այս երկու երկրների արտակարգ նմանութեամբ պետք է բացատրել, որ Ալբանիայի հայերը, թէւ կարօտով երազում են իրենց հայրենիքը, բայց միեւնոյն ժամանակ միսիթարում՝ Հայաստանի նմանութիւն այնտեղ գտնելով»⁶։ Իսկ 1958ին այլաճանական Բաշկիմի թերթը գրել է. «Ընդհանուր շատ բան կայ մեր [եւ հայերի] մեջ. եւ պայքարը, եւ սովորոյթները, եւ օրէնքները։ Մեր երգերն ու պարերն էլ ունեն ընդհանուր կողմեր»⁷։

Աշխարհագրական նմանութիւններից բացի պէտք է յիշել նաեւ, որ հայոց լեզուի պէս այլաներէնը եւս առանձին ճիւղ է հնդեւրոպական լեզուաընտանիքում։

Ալբանական հասարակութեան մէջ, ինչպէս եւ հայկականում, շատ ուժեղ են ընտանեկան կապերը. երկու ժողովուրդներն էլ ունեն աշխարհացրի սփիւռք, որը հետեւողականօրէն օգնում է Հայրենիքին։ Յատկանշական է նաեւ, որ այլանացիների մէջ տարածուած երաժշտական գործիք է հայկական դուդուկը։

Ահա այս երկրում հաստատուած մի հայ 1925ին թղթակցութիւն է ուղարկել հայ մամուլին՝ տեղեկութիւններ տալով Ալբանիայի ժողովրդի եւ տեղի պայմանների մասին։ Ըստ այդ թղթակցութեան՝ Ալբանիայի կառավարութիւնը մինչ այդ սեփական դրամ եւ տնտեսական քաղաքականութիւն չունի, ամէն քաղաք ունի իր նախընտրած դրամը։ Առեւտրականները եւ արհեստաւորները քրիստոնեաներ են, իսկ հողագործները՝ մահմեդականներ։ Երկրի հարստութեան աղբիւրների օգուտները վայելում են հարուստ կալուածատէրերը, իսկ

ժողովուրդն աղքատ է: Նոյն այս թղթակիցը նշել է նաև, որ ժողովուրդը մեծ մասամբ ծոյլ է եւ նախաձեռնութեան ուղուց զուրկ, իսկ տնտեսութիւնը խիստ նախնական է: Նա տեղեկացրել է, որ երկրում շատ աշխատանք չկայ, այդ պատճառով պետութիւնը հրահանգել է օտարականների հանդէպ թոյլատու չլինել: Կառավարութիւնը խոչընդոտում է այնտեղ հաստատուել ցանկացող հայերին, մինչդեռ տարիներ առաջ Ալբանիայի ղեկավարութիւնը ցանկութիւն է ունեցել ընդունել հայ շերամաբոյժներ, գորգագործներ եւ արհեստաւորներ, իսկ հայ հողագործներին՝ պետական հող տրամադրել: Բուն այբանացի ժողովուրդը համակրանքով է վերաբերուում հայերին: Արդէն 1927ի տուեալով «Ալպանիոյ մեծ քաղաքներու մէջ կը գտնուին քաւական բոսով հայ արհեստաւորներ, ինչպէս նաեւ քանի մը ազատ արուեստի մարդիկ, մասնաւոր համակրանք կը վայելեն մեր հայրենակիցները եւ դժգոհ չեն իրենց վիճակէն»⁹: Ալբանական կառավարութեան ժընեւի ներկայացուցիչը Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան պատուիրակին յայտնել է, որ Ալբանիայի կառավարութիւնը պատրաստ է ընդունել քսանի չափ հայ շերամաբոյժ ընտանիքներ, որոնց ամէն դիւրութիւն կ'ընձեռուի: Հայ Ազգային Պատուիրակութեան անդամ Տիգրան Բաշալեանն այբանացի պատուիրակին խորհուրդ է տուել այդ հարցով դիմել Աթէնքի հայոց առաջնորդին: Հայ Ազգային Պատուիրակութիւնը հաստատել է, որ 50ի չափ հայ արհեստաւորներ արդէն բնակուում են Ալբանիայում, բոլորն էլ բարեկեցիկ վիճակում¹⁰:

Ալբանիայի Վլէօրա քաղաքից 1930ին հայ մամուլին ուղարկուած մի թղթակցութեան մէջ յիշուում է Ալբանիայի հայութեան թիւը: Տիրանա՝ 6 ընտանիք (բժիշկ, դեղագործ, պանդոկապետ, սրճարանատէր, երկաթագործ եւ դերձակ), Վլէօրա՝ 5 ընտանիք (բժիշկ, ատամնաբոյժ, աղիքի եւ սուրճի վաճառական), Դուրացցո (Դուրէս)՝ 5 ընտանիք (երկուսը օսմանեան տարիներին գինուորական կոչումով մեկնել են եւ հաստատուել այնտեղ՝ ամուսնանալով այբանուհիների հետ), Եկոսդրա (Եկոսդէր)՝ 2 ընտանիք (մին՝ կաթոլիկ երկրաչափ, միւսը՝ աղիքի մշակման գործարանի տէր), Գորչա (Կորչա)՝ աքշհիրցիներ (նոյնպէս զբաղուում են աղիքի մշակութեամբ), Կինոգասթրո (պէտք է լինի Գիրոկաստրա)՝ մէկ ընտանիք (գորգի վաճառական), Լիւչնէա՝ մէկ ընտանիք (երկրագործական վարժարանի շերամաբուծութեան ուսուցիչ): Դուրէսում հայերին է պատկանել մեծ եւ շքեղ «Բոն Մարչէ» վաճառատունը: Ալբանահայերի ընտանեկան լեզուն հայերէնն է եւ երեխաներին հայկական դաստիարակութիւն են տալիս: Ընդհանրապէս նիւթապէս լաւ վիճակում են եւ օգնում են կարիքաւոր հայրենակիցներին¹¹: Թէեւ չեն ունեցել եկեղեցի, վարժարան, ակումբ կամ կազմակերպութիւն՝ միմեանց կապուած են եղել ազգասիրական բարեկամութեամբ:

1932ին Ալբանիայի ութ գլխաւոր քաղաքների առեւտրական հաստատութիւնների տնօրէն Արամ Կիւլպենկեանը, այցելելով Ստամբուլ, տեղի Արեւելք օրաթերթին հետեւեալ տեղեկութիւններն է հաղորդել այբանահայութեան մասին. «Հայերը լաւ անուն հանած են Ալպանիոյ մէջ եւ մեծ քաջալերութիւն կը գտնեն կառավարութեան կողմէ իբրեւ պարկեշտ եւ աշխատասէր մարդիկ»¹²: Ութ քաղաքներում մորթու եւ աղիքի մշակման ողջ գործը հայերի ձեռքին է եղել: Կեսարացի 5-6 ընտանիք աղիքի գործում մենաշնորհ են ունեցել եւ զբաղուել դրա արտածմամբ: Ամենահարուստ վաճառականներն են եղել Պոտիկեան

և Պալճեան եղբայրները: Դուրացցոյում բնակուող Հայկ Պալճեանը 1930ականներին բաժանորդագրուել է Փարիզի *Զուարթնոց* ամսագրին և տարեգրքին¹³: Տիրանայում յայտնի է եղել մի ատամնարոյժ: Ծնունդով պիլեճիքցի Զեյնոբ Մկրտիչեանը հիմք է դրել լիմոնադի արտադրութեանն Ալքանիայում և տարածել երկրով մէկ, այնուհետև յատուկ մեքենաներով սկսել պաղպաղակի և այլ անուշեղէնների արտադրութիւն: Եաղհանէճեան եղբայրներին է պատկանել հրուշակի արտադրութեան մեծաշնորհը: Արքունի ընտանիքի հայթայթիչը ևս հայ է եղել՝ Պարոյր Կիւլմէզեանը: Ալքանահայերը եկեղեցի և դպրոց չունենալու պատճառով յաճախել են յունական եկեղեցի: Հարուստներն իրենց գաւակներին ուղարկել են Յունաստանի հայկական դպրոցները կամ Վենետիկի Մուրատ-Ռափայէլեան Վարժարանը¹⁴:

Նոյն 1932ին Փարիզի *Ծառաջ* օրաթերթի սեփական թղթակիցը Ալքանիայից տեղեկացրել է, որ երկրի մտաւորականութեան և պաշտօնեաների մեծ մասը բարեկամ է հայ ժողովրդին: Նրանց մի մասը կրթութիւն է ստացել Օսմանեան Կայսրութեան դպրոցներում և հայ ուսուցիչներ է ունեցել, իսկ Ալքանիայի մտաւորականներից շատերը նոյնպէս պաշտօնավարել են Օսմանեան շրջանում և առիթ են ունեցել մօտիկից ճանաչել հայ ժողովրդին և զնահատել նրա կարողութիւնները: *Ծառաջի* թղթակցի վկայութեամբ՝ Ալքանիայի տարբեր շրջաններում բնակուում են 100ից աւելի հայեր. բոլորն էլ ինքնաբաւ են, ոմանք՝ լաւ դիրքի հասած: Նա յիշել է հայ ատամնարուժների. Վլէօրայից՝ Մանուէլ Աստուրեանին և Պէրպէրեանին, Լիսքոզիքից՝ Երուանդ Հեքիմեանին և Տիրանայից՝ Հ. Պուրնազեանին¹⁵: Ի դէպ, ատամնարոյժ Պէրպէրեանի որդին 1932ին աւարտել է Ալքանիայի Սպայից Վարժարանը, և այդպիսով այլքանական բանակի շարքերում եղել է մի հայորդի սպայ¹⁶: Մէկ տարի անց, 1933ին, այլքանաբնակ մի հայ երիտասարդ այցելել է Ստամբուլ և *Ժամանակ* թերթին տեղեկութիւններ է տուել Ալքանիայի հայերի մասին՝ յիշելով արքայական ընտանիքի ատամնարոյժ Մանուէլեանին և Դուրէսի մեծագոյն վաճառատան հայ տէրերին, որոնց մասին արդէն յիշատակուեց¹⁷:

1935ի տուեալով Ալքանիայում բնակուել են 120 հայեր՝ ցրուած տարբեր քաղաքներում: Նրանց պատկանել են աղիքի գործարաններ և հիւսուածեղէնի արհեստանոցներ: Ալքանացիները և մասնաւորապէս պետական պաշտօնեաները շարունակել են մեծ համակրանք տածել հայերի հանդէպ¹⁸:

1930ականներին Ալքանիայում որոշ անուն է ունեցել բժիշկ Մոզին (Երմոզինէ) Փոթուրլեանը: Նա ծնուել է Թուրքիայի Չոպու գիւղաքաղաքում, եղել իշխան Զելիլի անձնական բժիշկը: Որոշ շրջան բնակուել է Կոնիա-էրէյլիում, եղել քաղաքապետարանի բժիշկը: 1915ին խնամել է աքսորի ճանապարհին այնտեղ իղեւանած Գրիգոր Զօհրապին: 1918ին Փոթուրլեանը հաստատուել է Տիրանայում, յետագայում դարձել 1928ին իրեն Ալքանիայի թագաւոր հռչակած արկածախնդիր Ահմէթ Չոգուի (յայտնի որպէս Չոգու Ա.) և նրա ընտանիքի անձնական բժիշկը: Արժանացել է նաև արքայական թիկնապահ գնդի գնդապետի աստիճանի: 1938ին Չոգու Ա.ն Երմոզինէ Փոթուրլեանին և ատամնարոյժ Յակոբ Մարգարեանին պարգեւատրել է Սկանդէրբէզի շքանշանով՝ ի նշանաւորումն իր թագաւորութեան տասնամեակի: Երկու հայ բժիշկներն էլ բարձր են զնահատուել այլքան ժողովրդից, յատկապէս Փոթուրլեանը, որին թագաւորը

տարրեր առիթներով արտայայտել է իր անձնական երախտագիտութիւնը եւ գնահատանքը՝ մատուցած անգնահատելի ծառայութիւնների համար¹⁹։

1930ականներին Տիրանայում է ապրել նաեւ զմիւռնիացի Յարութիւն Յակոբեանը (յայտնի Սարհատ անունով)։ Պատանի հասակից եղել է Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան անդամ, 1890ականներից մասնակցել կուսակցական գործերի, Յունաստանից Չմիւռնիա, Պոլիս եւ Կովկաս փոխադրել զինամթերք։ Պոլսի հայաթափումից յետոյ տեղափոխուել է նախ Յունաստան, ապա հաստատուել է Ալբանիայում²⁰։ Այստեղ ունեցել է մի փոքր կալուածք։ Մահացել է 1941ին։

Երբ 1943ին Ալբանիան բռնազաւթել են նացիստական զորքերը, տեղի հայերը մասնակցել են նրանց դէմ ծաւալուած պայքարին, օժանդակել պարտիզանական շարժմանը։ Ոմանք գերեզմարուել են համակենտրոնացման ճամբարների, շատերը՝ զոհուել։ Ինչպէս վկայել է տարիներ անց Ալբանիայում հիւրընկալուած վերոյիշեալ հայ արուեստագիտուհին՝ «Ապրելով Ալբանիայում, այդ սակաւաթիւ հայերը անմասն չեն մնում այլաբանական ժողովրդի կեանքից... Թանգարանում մենք ծանօթացանք այն հերոս հայերի անուններին, որ պատերազմի ժամանակ եղբայրաբար պաշտպանել էին Ալբանիան եւ զոհուել պատուով»²¹։ Վերոյիշեալ ատամնարոյժ Մանուէլ Աստուրեանը զոհուել է երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, Գերմանիայում՝ տիրահռչակ Մաութհաուզէնի համակենտրոնացման ճամբարի շինարարութեան ժամանակ²²։ Ալբանիայի նացիստական զբաւման ժամանակ զոհուել են ուրիշ այլա-նահայեր եւս, իսկ ազատագրման պայքարում՝ մի քանի հայաստանցի մարտիկներ։

1946ին Ալբանիան հռչակուել է ժողովրդական հանրապետութիւն։ Երկրի նորընտիր ղեկավարը՝ բռնատէր Էնվէր Խոջան, որը յիսուն տարի երկիրը մեկուսացրել է աշխարհից, սեւեռուն նպատակ է դարձրել ամբողջովին այլանայացնել երկիրը։ Խոջան անձամբ անձնական լաւ յարաբերութիւններ է ունեցել հայ համայնքի որոշ անձանց հետ (օրինակ, նրա անձնական ատամնարոյժն է եղել Աստուրեանը՝ վերոյիշեալ ատամնարոյժ Մանուէլ Աստուրեանի որդին եւ էմիլ Աստուրեանի հայրը²³)։ Հայերին թոյլ է տրուել պահել իրենց ազգանունները, սակայն արգելուել է ամէն տեսակի եկեղեցական արարողութիւն, իսկ գաղտնի ոստիկանութիւնը տներից բռնազաւթել է հայերէն գրքերը²⁴։

Միւս կողմից 1950-ականներին սկիզբ առաւ խորհրդա-այլաբանական մշակութային փոխայցելութիւնների մի կարճ շրջան, եւ Խորհրդային Հայաստանը ներգրաւուեց այդ խորհրդա-այլաբանական բարեկամութեան «պարտագիր ծրագրի» մէջ։

«Շղրայրական» հռչակուած երկիր սկսել են այցելել խորհրդահայ արուեստագէտներ։ 1953ին Երեւանի Ճարտարապետների Տանը բացուել է Ալբանիայի տնտեսութեան զարգացմանը նուիրուած յատուկ ցուցահանդէս, ներկայացուել է 250ից աւելի ցուցանմուշ կրթութեան, արուեստի, գրականութեան վերաբերեալ²⁵։ Ռուս շարժանկարիչ Սերգէյ Եուտկեւիչի, խորհրդա-այլաբանական արտադրութեան «Ալբանիայի Մեծ Զօրավար Սկանդէրէզը» պատմական շարժանկարի (1954) գլխաւոր դերերից մէկը կատարել է հայ բեմի մեծ դերասան Վահրամ Փափազեանը։ 1956ին Երեւան է այցելել այլաբանական պատուիրակու-

թիւն եւ Հայաստանում ուսումնասիրել է կրթական աշխատանքի մեթոդները²⁶, Նոյն թուականի աշնանը այրանացի ֆուտբոլիստներ ժամանել են Երեւան, որոնց օդակայանում դիմաւորել են «Բարի գալուստ թանկագին հիւրերին» հայերէն եւ այրաներէն մակագրութեամբ պաստառներով: Սեպտեմբերի 23ին Երեւանի «Սպարտակ» ֆուտբոլի խմբի հետ տեղի է ունեցել հանդիպում²⁷, 1957ի Օգոստոս-Սեպտեմբեր ամիսներին Այրանիայում հիւրընկալուել է Հայաստանի Երգի-Պարի Պետական Համոյթը, որը տարբեր բնակավայրերում տուել է 40ից աւելի համերգ՝ արժանանալով այրանական մամուլի ջերմ գնահատանքին²⁸, Նոյն 1957ին Երեւանում լոյս է տեսել այրանացի բանաստեղծ Անդոն Չակօ-Չայուպի բանաստեղծութիւնների ժողովածուն՝ թարգմանուած ռուսերէնից²⁹, Նոյն տարին Այրանիա է այցելել նկարիչ Գրիգոր Խանջեանը, որն ստեղծել է այրանական բնանկարների եւ դիմանկարների մի շարք՝ «Սկանդէրբէգի Հրապարակը Տիրանայում», «Շուկայ. Այրանիա», «Լին Գիւղը», «Երիտասարդ Մայր», «Աղջկայ Դիմանկար», «Հանգիստ», «Այրանական Դիմանկար»³⁰, 1958ին Հայաստան են այցելել այրանական մշակոյթի գործիչներ, որոնց թւում Տիրանայի Դրամատիկական թատրոնի անուանի դերասան Զոկա Պետէրը: Նա հանդիպումներ է ունեցել հայ արուեստագէտների հետ³¹, 1958ին են կայացել նաեւ դաշնակահարուհի Արեւիկ Աւդայրէկեանի եւ ջութակահար Յակոբ Վարդանեանի հիւրաստացիներն Այրանիայում, որոնք արժանացել են այրանական Պուճա պարբերականի դրուատիքին³²:

Ինչպէս տեսնում ենք, բոլոր այս իրողութիւնները վերաբերում են 1950ականներին: Այրանա-խորհրդային այս հատուկեմ կապերը շարունակուել են մինչեւ 1968, երբ Այրանիայի իշխանութիւնները դադարեցրել են երկրի անդամութիւնը Վարչաւայի Ուխտին, խզել ամէն կարգի յարաբերութիւն Խորհրդային Միութեան հետ եւ մեկուսացրել երկիրը ամբողջ աշխարհից:

1990ին Հայաստանի անկախութեան հռչակումով եւ Արեւելեան Եւրոպայում Վարչաւայի Ուխտի մարումով, Այրանիայի հայերն ազգային զարթոնք են ապրել՝ ազատուելով, ինչպէս այրանահայ գործիչն է բնորոշել, «յիսուամեայ բռնաբարական կղզիացումից»³³ եւ քայլեր առել կազմակերպուելու իրրեւ համայնք: 1991ի Մարտի 17ին Տիրանայի հայերը համախմբուել են «Այրանիայի Հայեր» մշակութային միութեան շուրջ, որի ղեկավար է ընտրուել Յարութիւն Եաղհանէճեանը, քարտուղար՝ նեարդայիրարոյժ, Տիրանայի Համալսարանի դասախօս էմիլ Աստուրեանը (ծն. 1956ին): Այդպիսով, առաջին անգամ յիսուն տարուայ ընթացքում այրանահայերը միաւորուել են ազգային կառոյցի շուրջ: էմիլ Աստուրեանը հայ մամուլին տեղեկացրել է, որ նոյն թուականի Ապրիլի 21ին մի այրանացի կաթոլիկ քահանայ պատարագ է մատուցել Վարդանանց հերոսների, 1915ի նահատակների եւ Այրանիայի հայերի ննջեցեալների յիշատակին: Նոյն տարում Միութեան մասնաճիւղ է հիմնադրուել Դուրէսում³⁴, «Այրանիայի Հայեր» միութիւնը կապեր է հաստատել Յունաստանի, Իտալիայի, Լիբանանի հայկական միութիւնների, Լիսաբոնի Գալուստ Կիւլպենկեան Հիմնարկութեան եւ Փարիզի Հայ Առաքելական Եկեղեցու առաջնորդարանի հետ: 1990-91ին Այրանիայի հայերը սերտ կապեր են հաստատել Սալոնիկի ակտիւ հայ համայնքի հետ՝ վերջինից ստանալով ազգային կրթութեան վերաբերեալ նիւթեր:

1990ականների տուեալով Ալբանիայի շուրջ 200 հայերի մի մասը գտարիւն հայեր են, մնացեալը՝ ալբանախառն հայեր (ամուսնացած առաւելագէս ուղղափառ, քան կաթողիկ կամ մահմեդական ալբանացիների հետ)։ Նրանց ազգանուններն են՝ Արոյեան, Աստուրեան, Եաղհանէճեան, Չաքարեան, Էսքիճեան, Կիւզէյեան, Հալէպլեան, Մարգարեան, Միրզայեան, Մեսեան, Եահնայեան, Չաքմաքճեան, Պալճեան, Պատէեան, Պուրնուզեան, Փափազեան, Փիրալեան, Փոթուրլեան, Գնանեան³⁵։ Ըստ ՀՀ Արտաքին Գործերի նախարարութեան 2002ի հրապարակման՝ Ալբանիայում բնակւում է 500 հայ³⁶, ներառեալ՝ սակաւաթիւ Հայաստանից արտագաղթածներ։ Մեծ մասն ունի բարձրագոյն կրթութիւն եւ աչքի են ընկել յատկապէս իրաւաբանական եւ բժշկական ոլորտներում։

Իրականութեանն աւելի մօտ են թւում Վիքերսի եւ Փեթիֆէրի նշած տուեալները։ Նրանք նշել են, որ Ալբանիայում հայերը հաստատուել են Յեղասպանութիւնից յետոյ, հիմնականում Տիրանայում, Դուրէսում եւ Վլէօրայում, այնուհետեւ այստեղ են եկել խորհրդային բանակի հայ զինուորականներ իրենց ընտանիքներով։ Ներկայ դրութեամբ նրանց թիւը մօտ 800 է՝ Տիրանայում եւ Վլէօրայում³⁷։

Ալբանահայ նոր սերունդների մօտ հայոց լեզուի կատարեալ չիմացութիւն է եղել, բացառութեամբ Կիպրոսի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւնում ուսանած մի քանի ալբանահայ երիտասարդների։ Անգամ նրանք բաւական հեռացել են հայութիւնից, ինչպէս՝ Աւնի Դրասա Էսքիճեանը, որի հետ հաստատուել ենք նամակագրութիւն)։ 1992ին Յարութիւն Եաղհանէճեանը Տիրանայում կազմակերպել է հայոց լեզուի երկսեռ դասարան։ Նա կոչ է արել սփիւռքահայ միութիւններին սատար կանգնել ալբանահայ նոր սերնդի կրթական կարիքներին՝ նրանց վերջնական ձուլումից հետո պահելու նպատակով։

1993ի Յուլիսին Ալբանիայի հայերին այցելել են Գիւտ արքեպիսկոպոս Նազգաշեանը Փարիզից՝ Տ. Ժիրայր ծայրագոյն վարդապետ Թաչճեանի ընկերակցութեամբ։ Ալբանահայերի մեծ մասը չէր տեսել ո՛չ հայ քահանայ, ո՛չ հայ եկեղեցական արարողութիւն։ Տեղացի ալբանացի կաթողիկ մի քահանայ իր համերաշխութիւնն է ցոյց տուել հայ հոգեւորականներին՝ երկու անգամ նրանց տրամադրելով իր եկեղեցին։ Մատուցուել է հայկական պատարագ, ալբանահայ փոքրիկները մկրտուել եւ օծուել են³⁸։

1990ականների սկզբին երկրում տիրող ընկերային-տնտեսական դժուարութիւնների պատճառով սկիզբ է առել Ալբանիայի բնակչութեան զանգուածային արտագաղթը տարբեր երկրներ, հիմնականում՝ Արեւմտեան Եւրոպա։ 1993-1995ին Ալբանիայի հայ համայնքի անդամներից շատերն արտագաղթել են, ոմանք՝ վերադառնալու պայմանով³⁹։

Յիշենք մի քանի աչքի ընկած ալբանահայերի։

Ալբանիայի Հեղինակային Իրաւունքների եւ Յարակից Հարցերի Ընկերակցութեան նախագահն է երգահան Հայկ Չաքարեանը (ծն. 8.05.1951), Միջնակարգ կրթութիւնն ստացել է ծննդավայրում, յաճախել դաշնամուրի եւ այլ երաժշտական գործիքների դասընթացների։ 1969-1974ին երաժշտական յորինում է ուսանել Տիրանայի Արուեստի Ակադեմիայում։ Չաքարեանը նախ աշխատել է սիրողական երաժշտախմբերի հետ, ապա դարձել Դուրէսի «Մույօ Ուլքինակու» արուեստի դպրոցի դասախօս՝ մի քանի տարի ղեկավարելով այդ

դպրոցի երաժշտութեան տեսութեան եւ յօրինման բաժինը: Ստեղծագործում է գրեթէ բոլոր երաժշտական սեռերով⁴⁰: Չաքարեանը յայտնի է առաւելապէս կինօերաժշտութեամբ: Նա երաժշտութիւն է գրել 27 տեղական շարժանկարների համար, ինչպէս՝ բեմադրիչներ Սաիմիր Կումբարոյի «Լսա Օրէնքի» (1976), Մարկ Տոպալլայի «Ամուսնութեան Չայնը» (1978), Գեղիմ էրեբարէի «Գիշեր Առանց Լոյս» (1981), Դիմիտէր Անագնոսաի «Եղբայրներ Եւ Ընկերներ» (1982), Կուլտիմ Եասկուի «Ընկերները» (1982), «Ջերմ Ձեռք» (1983) եւ «Որսորդական Յանցանք» (1987), Կրիստակ Միտրոյի եւ Իբրահիմ Մուլայի «Լաւ Մարդը» (1982), Քասնիֆեսէ Կեկոյի «Տաուլանտին Քոյր է Փնտռում» (1984), Նեժատի Տաֆայի «Դու Չպիտի Լուս» (1985), Ֆեհմի Հոսհաֆիի «Յանուն Ազատութեան» (1987) եւն: Չաքարեանը եղել է նաեւ «Ալբանա-Հայկական Բարեկամութիւն» Ընկերակցութեան նախագահը:

Ալբանական մի քանի շարժապատկերներում գլխաւոր դերերով հանդէս է եկել Հայուհի Անիսա Մարգարեանը (հաւանաբար վերոյիշեալ ատամնարոյժ Յակոբ Մարգարեանի գերդաստանից): Նա ծնուել է 1961ին, Տիրանայում, աւարտել է Տիրանայի Համալսարանի Բժշկութեան Բաժինը: 1978ին գլխաւոր դեր է ստացել այլբանացի կինօբեմադրիչ Գեղիմ էրեբարէի «Կարմիր Ժապաւէններով Աղջիկները» (1978) շարժանկարում, ապա նաեւ՝ Վիկտոր Գլիկայի «Տարին Ծուրջուրը» (1980), «Գարունը Միայնակ Ձի Գալիս» (1988), Պիրո Միլկանիի «Մերութեան Գոյները» (1990) շարժանկարներում: Անիսա Մարգարեանը նաեւ վերջին կինօնկարի բեմադրի հեղինակն է: Յետագայում հաստատուել է Փարիզում, որտեղ նկարահանուել է Լիլի Բեգէյի «Բարբարոսներից Հեռու» Ֆիլմում:

Տիրանայում գործող DIDACT ALBA կրթութեանն օժանդակող ընկերութեան նախագահն է Ժիրայր Յովասար Չաքմաքճեանը (ծն. 1970), գլխաւոր տնօրէնը՝ Տիրան Չաքմաքճեանը:

Հայ-ալբանական հատուկեւտ կապերը շարունակուում են՝ հիմնականում մշակոյթի բնագաւառում, տարածաշրջանային համագործակցութեան ոլորտում: 1999ին Տիրանայում կայացած արուեստարուժութեանը նուիրուած միջազգային սեմինարին մասնակցել են նաեւ երեք հայաստանցիներ՝ դերասան Լեոփա Իւանեանը, բեմադրիչ Յասմիկ Խաչերեանը եւ երաժշտագէտ Լիլիթ Միմոնեանը: 2001ին Երեւանում կայացած «Փոքրիկ, Փոքրիկ, Փոքրիկ» միջտարածքային թատերական փառատօնին մասնակցել են նաեւ դերասաններ Ալբանիայից՝ ներկայացնելով «Մեղալի Երկու Երեսը» բեմադրութիւնը, որ շօշափում էր քաղաքական թեմաներ⁴¹:

Այսպիսով, ի դէմս այլբանաբնակ սակաւաթիւ հայութեան՝ Եւրոպայի հայ համայնքների խճանկարն ունենում է եւս մէկ գոյն, յար եւ նման այլ փոքր երկրների հայազաղութներին: Կազմաւորում Մեծ Եղեռնի հետեւանքով, արագ ուժացում ազգային միաւորուած կեանքի բացակայութեան եւ խառն ամուսնութիւնների հետեւանքով, ազգային որոշակի զարթօնք, հատուկեւտ աչքի ընկնող ներկայացուցիչներ տարբեր ոլորտներում: Ինչ վերաբերում է Հայաստանի եւ Ալբանիայի միջեւ կապերին, ապա դրանք, ինչպիսին էլ որ լինեն, ի սկզբանէ դատապարտուած են ունենալու պարագայական, եւ շարունակելու-

թիւն չենթադրող բնոյթ՝ առկայ առնչութիւնների սակաւադէպութեան եւ փոխադարձ հետաքրքրութեան ու շահերի գրեթէ բացակայութեան պատճառով:

ՄԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Թարութիւն Եաղհանէճեան, «Նամականի», *Սփիւռք*, թիւ 13, 1993, էջ 21-24:
- ² Miranda Vickers, James Pettifer, *Albania: from Anarchy to a Balkan Identity*, C. Hurst & Co. Publishers, 1997, էջ 206-207:
- ³ James Pettifer, "Back to Life. Doctor Revives Albania's Armenian Community," *Armenian International Magazine*, July 1991, էջ 35:
- ⁴ Տե՛ս՝ Թամիկ Սահակեան, «Երեմիա Զելպի Գէօմուրճեանի Մի Անտիպ Պոէմը», *Բանբեր Մատենադարանի*, 6, Երեւան, Հայկական ՍՍԻ ԳԱ Հրատ., 1962, էջ 409-27:
- ⁵ Տե՛ս, օրինակ՝ Աղատամարտի Լոնդոնի թղթակից Մ. Բ. Փափազեանի յօդուածները՝ «Ալպանական Դէպքերը Եւ Անգլիական Մամուլը», *Աղատամարտ*, 17-20.07.1911, «Ալանական Դէպքերը Եւ Անգլիական Կարծիք», *Նոյն տեղում*, 13-20.07.1911 եւն.:
- ⁶ «Տիրանա-Բուզապեչա-Սոֆիա», *Սոֆեական Արուեստ*, թիւ 2, 1958, էջ 62:
- ⁷ «Բարեկամները Գրում են», *Սոֆեական Արուեստ*, թիւ 2, 1958, էջ 60:
- ⁸ «Հայերը Դէպի Ալպանիա», *Մարմարա*, 18.02.1925:
- ⁹ «Հայերը Ալպանիոյ Մէջը», *Ապագայ*, 9.07.1927:
- ¹⁰ «Հայ Գաղթականներ Ալպանիոյ Մէջը», *Հայրենիք*, 12.09.1928, *Լուրը կրկնուել է նաեւ մի քանի օր անց՝ Ալպանիա Հայ Երամապահներ Կ'ուզէ*, *Հայրենիք*, 19.09.1928:
- ¹¹ «Հայեր Յիրուցան», *Ծառաջ*, 18.03.1930:
- ¹² «Հայերը Ալպանիոյ Մէջը», *Հայրենիք*, 22.09.1932:
- ¹³ Տե՛ս՝ «Նամակատուփ», *Զուարթնոց*, 1.12.1938:
- ¹⁴ «Հայերը Ալպանիոյ Մէջը», *Հայրենիք*, 22.09.1932:
- ¹⁵ Հաւանարար միեւնոյն անձնաւորութիւնն է գերասան Մանուէլ Մարութեանի յուշերում յիշատակուած ատամարտոյթ Թարութիւնը, որը 1926ին բնակուել է Փարիզում, Բէն Ակիրայի գերով մասնակցել Մարութեանի բեմադրած «Ուրիէլ Ակոստա» ներկայացմանը, այնուհետեւ տեղափոխուել է Ալբանիա (Մանուէլ Մարութեան, *Ի՞նչ է Պատահում Բեմի Վրայ, Բեմի Ետեւ Եւ Բեմից Դուրս*, Անթիլիաս, Տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, Հայ Տիպ Քոմփիւկրաֆ, 1986, էջ 131):
- ¹⁶ «Ալպանիոյ Հայ Գաղութիւնը», *Ծառաջ*, 15.04.1932:
- ¹⁷ «Ալբանիոյ Հայերը», *Հայրենիք*, 16.11.1933:
- ¹⁸ «Ալպանիոյ Հայերը», *Այլք*, 6.06.1935:
- ¹⁹ «Զոկու Թագաւորին Պաշտին Մէջը», *Արագ*, 3.10.1937. նաեւ՝ Albania Honors Court Physicians, *Hairenik Weekly*, 30.09.1938:
- ²⁰ Նրա մասին տե՛ս՝ «Մարհատ Մեռած», *Հայրենիք*, 11.07.1930: «Մարհատ Ողջ է», *անդ.*, 29.07.1930: «Մարհատ կը Հերթէ Իր Մահը», *անդ.*, 22.08.1930:
- ²¹ «Տիրանա-Բուզապեչա-Սոֆիա»:
- ²² Տե՛ս՝ նրա թողած՝ բօխչկ էմիլ Աստուրեանի վկայութիւնը՝ Pettifer:
- ²³ Vickers, Pettifer, էջ 206:
- ²⁴ Pettifer:
- ²⁵ «Ալպանական Ցուցահանդէս Երեւանի Մէջը», *Հայաստանի Կոչմակ*, 30.05.1953, էջ 734:
- ²⁶ «Հայ Ազգային Կեանք», *Հայաստանի Կոչմակ*, 18.02.1956, էջ 164:
- ²⁷ «Հայ Ազգային Կեանք», *Հայաստանի Կոչմակ*, 22.12.1956, էջ 1220:
- ²⁸ «Տիրանա-Բուզապեչա-Սոֆիա», էջ 60: *Հայաստանի Կոչմակը Հայաստանի Երգի-Պարի Պետական Համոյթի Ալբանիայում աուած համերգերի թիւը նշել է 96, ինչը թիւրիմացութիւն կամ վրիպակ է (Հայ Ազգային Կեանք, Հայաստանի Կոչմակ, 23.11.1957, էջ 1124):*

- ²⁹ Անդոն Չակո-Չալուպի, *Բանաստեղծութիւններ*, Թարգմ. Վահագն Կարենց, Մ. Յարութիւնեան, Երևան, Հայպետհրատ, 1957.
- ³⁰ Nonna Stepanyan, Boris Zurabov, Grigor Khandjyan: *Jivopis, Grafika* (Փրիգոր Խանջեան. գեղանկար, գծանկար), Երևան, 1987, էջ 37-39.
- ³¹ Ն. Ստեփանեան, «Զոկա Պետէրը Երևանում», *Սովետական Արուեստ*, Թիւ. 12, 1958, էջ 79.
- ³² «Բարեկամները Գրում են» :
- ³³ Եաղհանէճեան, էջ 21:
- ³⁴ Pettifer:
- ³⁵ Նոյն, էջ 22:
- ³⁶ Տէս՝ Յովսէփ Խուրշուդեան, «Սփիւռքահայ Գաղթօջախների Եւ Համայնքների Կապիտալի, Ինովացիոն-Տեխնոլոգիական Եւ Մասուր Ներուծի Հաշուառում, Քարտէզագրում Եւ Դասակարգում», *Հայաստան 2020. Զարգացման Եւ Անվտանգութեան Ռազմավարութիւն*, Երևան, Տպ. Տիգրան Մեծ, 2003, էջ 364.
- ³⁷ Vickers, Pettifer, էջ 206:
- ³⁸ Եաղհանէճեան:
- ³⁹ Vickers, Pettifer, էջ 206-207:
- ⁴⁰ <http://artistetshqiptare.com/kreu.php?faqe=artist&artID=229>
- ⁴¹ Արծուի Բախչինեան, «Փոքրիկ, Փոքրիկ, Փոքրիկ... Միջտարածքային Թատերական Փառատոն Երևանում», *Օրեր*, Թ. 1-4, 2001, էջ 35:

ARMENIANS IN ALBANIA AND
ARMENIAN-ALBANIAN RELATIONS
(Summary)

ARTSVI BAKHCHINYAN
Artsvi@yahoo.com

The Armenians have had occasional historical and cultural relations with the smallest of the Balkan countries, Albania. In the early 20th century Armenians from the Ottoman Empire settled in Albania. In 1925 groups of Armenian immigrants lived in various cities of Albania. They totalled 120 in 1935. Mostly craftsmen, some of them owned their own small businesses.

The proclamation of Socialist regime in Albania weakened the local Armenian community and reduced its number. After the collapse of Communism Albanian Armenians made some attempts at unification. In 2002 the 500 or so Armenians founded a cultural association in Tirana called "Armenians of Albania". Currently the community includes some figures like the composer Haig Zaharian and film actress Anica Markarian who are renowned in the Albanian contemporary arts.